

ATLAS ĽUDOVEJ KULTÚRY SLOVÁKOV V MAĎARSKU

(Stav súčasnej existencie a poznania.)

Békešská Čaba 1996, 125 s. + 436 máp.

Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku vyšiel ako spoločné vedecké dielo Slovenského výskumného ústavu v Békešskej Čabe v Maďarsku a Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Jeho vydanie – bilingvistické slovensko-maďarské, čo možno oceniť aj z hľadiska dodržania noriem Európskej únie – podporovala Maďarská akadémia vied v rámci témy „Výskum, dokumentácia a vydanie kultúrnych pamiatok“, Nadácia pre národné a etnické menšiny v Maďarsku, Zväz Slovákov v Maďarsku a Nadácia Pro Renovanda Cultura Hungariae.

Autorský kolektív si zostavením atlasu pred-savzal prezentovať proces zmien v tradičnej kultúre Slovákov v Maďarsku, počnúc od ich migrácie na Dolnú zem až po súčasnosť. Tomuto zámeru zodpovedá aj obsahová štruktúra atlasu. Keďže predkladaný národopisný atlas dokumentuje obdobie vývoja tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku v 20. storočí, mapám predchádza textová časť. Do problematiky vývinu, resp. vývojových variantov tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku, zasväcuje rozsiahla úvodná štúdia hlavnej redaktorky atlasu A. Divičanovej. Táto renomovaná bádatelka etnokultúrnych procesov v nej sústredila pozornosť tak na charakteristiku tvorcov a nositeľov tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku, ako aj na vzťah slovenského obyvateľstva k tradičnej kultúre a na vplyv tradičnej kultúry na slovenské obyvateľstvo v Maďarsku. Keďže tradičnú kultúru chápe systémovo, podáva jej rozvrstvenie. Všimla si aj mentalitu spoločenstiev jednotlivých jazykových a etnických ostrovov a ich správanie sa v prostredí danej kultúry. Takýmto postupom podala výstižnú analýzu jednotlivých vrstiev tradičnej kultúry z viacerých pohľadov.

Regionálnu členitosť kultúry Slovákov v Maďarsku sledovala z geografického hľadiska na zá-

klade ich pôvodných sídiel, charakteru nárečí a regionálnej spätosti jednotlivých prvkov ich kultúry. Rôznymi príkladmi dokumentuje nové kultúrne javy navrstvované na kultúrne dedičstvo v čase migrácie a po usadení sa. Všimá si tiež konfesijné členenie Slovákov v Maďarsku, ale aj súvislosti konfesijného príslušnosti a ľudovej viery. Jej pozornosti neušli ani tvorivé procesy v spoločenstvách, ku ktorým došlo po ich usadení sa. V snahe analyzovať predmetnú problematiku v čo najväčšej časovej a tematickej šírke, zachytila aj zmeny, ktoré nastali v jednotlivých žánroch folklóru a folklórne prejavy v jednotlivých diasporách. Erudovaným pohľadom na kultúrne modely v slovenských obciach v Maďarsku, fungujúce viac ako dve storočia, zachytila vývinový proces tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku.

Osobitne treba vyzdvihnúť začlenenie bohatej výberovej bibliografie, zaradenej za touto štúdiou. Vnútorne je veľmi prehľadne členená na bibliografie, zborníky, teoretické práce, monografie, folklórne zbierky a štúdie nadväzujúce na atlas a na záver uvádza literatúru týkajúcu sa členenia tradičnej kultúry, zoradenú podľa jednotlivých, autorkou sledovaných okruhov problémov. Takéto jej premyslené podanie poskytuje priestor na štúdium danej témy nielen z rôzneho pohľadu, ale i okruhu záujmov.

Nasledujúca časť *Ciele a koncepcia atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* od M. Benžu približuje organizáciu prípravných prác a metodiku atlasového projektu.

Historicko-etnografickej charakteristike vybraných lokalít je venovaná samostatná kapitola O. Krupu, ktorej predchádza menný zoznam 23 skúmaných obcí v Maďarsku. Uvádza sa v nej pôvod, skupina kolonistov, zamestnanie, vieroyznanie a ďalšie dôležité demografické údaje.

Súčasťou atlasu je aj Literatúra a Zoznam spolupracovníkov, zostavený podľa výskumných bodov. Približuje mená dobrovoľníkov z radov príslušníkov slovenskej inteligencie, žijúcich

v Maďarsku, ktorí vo vybraných lokalitách vyplňali dotazníky a tak sa výraznou mierou podieľali na príprave tohto významného diela.

Z bohatého súboru 169 etnokartograficky spracovaných tém pre potreby atlasu bolo vybraných 163 tém. Súbor vypublikovaných máp v atlase tvorí spolu 436 máp, z čoho 6 je úvodných – obsahujú zemepisnú mapu Maďarska a jeho administratívne členenie, smery usídľovania sa Slovákov v Maďarsku, skúmané lokality, slovenské nárečia a náboženskú príslušnosť – a 430 národopisných, zväčša analytických máp. Etnokartogramy prezentujú znaky tradičnej kultúry Slovákov v jej najdôležitejších tematických zložkách, korešpondujúcich s tematickým výberom uplatneným pri Etnografickom atlase Slovenska. Zahrňujú problematiku poľnohospodárstva, chovu hospodárskych zvierat, dopravy, stravy, odevu a obuvi, spracovanie textilných vlákien, stavitelstva a bývania, spoločenských a rodinných vzťahov, folklórnych žánrov, zvykoslovie a ľudovej viery.

Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku je dokladom o spôsobe života a kultúre slovenskej menšiny v Maďarsku. Jeho prínos a význam nespočíva len v tom, že sa zaradil medzi dôležité podklady využiteľné pre spracovanie budúcej syntézy o dejinách a kultúre Slovákov žijúcich v Maďarsku, ale aj tým, že pri jeho príprave širokým autorským kolektívom sa sústredil bohatý a s ohľadom na záchranný charakter výskumu vzácny študijný materiál, ktorý následne možno použiť na ďalšie vedecké bádanie, napr. spolu s národnými atlasmi, poznatkami z odbornej spisby, archívnych a muzeálnych fondov pri spracovaní etnokultúrneho vývinu európskeho regiónu.

Sylvia Dillnbergerová

KULTURWISSENSCHAFT IM VIELVÖLKERSTAAT

Zur Geschichte der Ethnologie und verwandter Gebiete in Österreich, ca.1780-1918/ L' anthropologie et l' état pluri-culturel. Le cas de l' Autriche, de 1780 a 1918 environ.

Britta Rupp-Eisenreich – Justin Stagl (hg.). Ethnologica Austriaca 1. Böhlau Verlag Wien-Köln-Weimar 1995, 308 s. ISBN 3- 205-98146-4.

Publikácia je zborníkom štúdií z medzinárodnej konferencie rovnakého názvu, ktorá sa uskutočnila na podnet francúzskych a rakúskych vedeckých inštitúcií v Paríži 1989. Zúčastnili sa jej okrem francúzskych a rakúskych bádateľov i nemeckí, maďarskí, americkí a japonskí vedci, ktorí sa venujú dejinám a významu kultúrnych štúdií v strednej Európe, najmä vzhľadom na Rakúsko-uhorskú monarchiu. Rôznorodému zloženiu účastníkov zodpovedá i jazyková pestrosť príspevkov, ktorá má podľa želania zostavovateľov symbolicky evokovať jazykový babylón Habsburskej monarchie. (Na margo toho môžem len povedať, že pri čítaní článkov v brilantnej angličtine a francúzštine, sem-tam prehodených príspevkami vo vybrúsennej nemčine, mi prišlo na um všeličo, ale len málokedy miešanie stredoeurópskych jazykov na uliciach metropoly starého Františka Jozefa. Duch jazyka nepustí a prianie zostavovateľov nasmerovať rečové asociácie v želanom smere môžeme chápať naozaj len veľmi symbolicky.)

V úvode sa Brigitta Rupp-Eisenreichová zamýšľa nad tým, či možno vôbec uvažovať o „rakúskej“ etnologickej škole (Volkskunde i Völkerkunde), tak ako hovoríme o francúzskej, anglosaskkej alebo poľskej škole. Autorka dochádza k názoru, že od rozvoja etnológie v Rakúsku možno bádateľov a smery rozdeliť do štyroch prúdov: pozitivistický, apologetický, polemický a komemoratívny, ktorý sa nostalgicky vracia k habsburskému mýtu. B. Rupp-Eisenreichová, po stručnej historickej rekapitulácii vývoja Rakúska a neskôr Rakúsko-Uhorska ako multietnického štátu (Vielvölkerstaat) po roku 1526, sa venuje vývoju rakúskej etnológie ako samostatnej disciplíny. Samozrejme, na začiatku musí vymedziť, čo pokladá za rakúsku etnológiu: v zásade ide o práce, väčšinou napísané po nemecky (ale jazyk nie je rozhodujúce kritérium), ktoré sa zameriavajú jednak na kultúru a spôsob života Rakúšanov ako i iných národov – obyvateľov dunajskej monarchie. Autorka komentuje vývoj disciplíny z aspektu jednotlivých osobností a sleduje nadväznosť rakúskej etnológie najmä na nemeckú Volkskunde i Völkerkunde. Záverom hodnotí z pohľadu európskeho vývoja, v akých metódach a v akých oblastiach výskumu rakúska etnológia vynikla alebo dosiahla pozoruhodné výsledky. Úvod je prínosný pre všetkých bádateľov „národných“ etnologických škôl

v bývalej Rakúsko-uhorskej monarchii, pretože umožňuje pochopiť širšie súvislosti rozvoja disciplíny.

Na úvahy B. Rupp-Eisenreichovej nadväzuje druhý zostavovateľ zborníka Justin Stagl. Mapuje etnológov, historikov a iných humanitných či sociálnych vedcov, ktorí sa zaoberali kultúrou, históriou alebo spôsobom života v Rakúsko-uhorskej monarchii, avšak sami neboli jej obyvateľmi. Konštatuje najmä v poslednom období rozmach diel tohto druhu, často z pera amerických, anglosaských a iných vedcov. Krátko sa zmieňuje o rozvoji „národných“ etnologických škôl v lone vlastivedných, štatistických a iných disciplín. Hlavnou myšlienkou štúdie však zostáva problém definovania etnológie v podmienkach multietnického štátu a autorov, ktorí si nechcú zjednodušiť prácu prijatím mýtu o jednotnom lude monarchie.

Samotný zborník tvorí pestrá zbierka rôznych štúdií o vývoji disciplíny, ako i nové materiálové príspevky. S veľkým pôžitkom som si prečítala napr. stať Stéphanu Yerasimosa o pohľade Turkov na obyvateľov dunajskej monarchie od prvých kontaktov v 16. storočí až podnes. Autor čerpal z memoárov, cestopisov a úradných záznamov diplomatov, vojakov a vyjednávačov, ktorí takými či onakými cestami prišli do Viedne, Rakúska alebo Uhorska. Čítanie v mnohom popraví náš pohľad na Turkov – janičiarov a pohanov – a nastaví zaujímavé zrkadlo nám samým, „kultivovaným Európanom“.

Robert A. Horváth sa venuje vývoju štatistiky a vzniku etnografie v Uhorsku. Jeho výklad, ktorý sa opiera o také, i Slovákom známe osobnosti, ako Tešedík (Tessedik) alebo Čaplovič (Csaplovics), sa v istých smeroch odchyľuje od výkladov známych na Slovensku (napr. v dielach V. Urbancovej). Jeho myšlienky však nie sú bez zaujímavých podnetov, ktoré by iste stáli o našu erudovanú reakciu.

K dejinám vedy prispieva zasvätená obsiahla štúdia Justina Stagla o málo známom rakúskom cestovateľovi a sociálnom bádateľovi grófovi Leopoldovi Berchtoldovi. Podobne Joan Leopold analyzuje názory niekoľkých filozofov z konca 18. a prvej polovice 19. storočia, ktorí ovplyvnili prístupy humanitných vedcov k výskumom kultúry v Rakúsku. K vývoju etnografie, resp. etnológie v Rakúsku sa vyjadrujú i nasledujúce príspevky autorov Rassem,

Rupp-Eisenreichovej, Schmida, Feesta, Melk-Koch a ďalších. Je to zaujímavé čítanie, pretože skoro vo všetkých prípadoch autori sledujú vybrané osobnosti alebo vybrané obdobie disciplíny v širokých medzinárodných a interdisciplinárnych súvislostiach.

Pre slovenského čitateľa veľmi cennou je štúdia Endre Kissa o názoroch na „národ“ a „etnicitu“ v politickom myslení Maďarov v období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní.

Zborník uzatvára ešte jedna úvaha zostavovateľa J. Stagla s provokatívnym názvom „Bol Malinowski Rakúšanom?“ Autor na základe denníkov a korešpondencie poľského etnológa, ktorý pôsobil vo Veľkej Británii, uvažoval o austroslavizme Malinowského a jeho názoroch na túto otázku. Vydoloval rozhodne niekoľko veľmi zaujímavých myšlienok, ktoré zabraňujú chápať Malinowského úvahy o národnej identite len priplátno, sploštene a zúžene.

Recenzovaný zborník prináša mnoho nového materiálu k dejinám vedy v krajinách bývalého Rakúsko-Uhorska. Odporúčam ho každému, kto sa mieni zaoberať vývojom a dejinami etnológie na Slovensku. Iste v ňom nájde veľa podnetov i faktov na zamyslenie.

Gabriela Kiliánová

J. TIBENSKÝ: POCTIVÁ OBEC BUDMERICKÁ

Vyd. RAK, Obecný úrad Budmerice, 1996

Pri najnovšej monografii popredného slovenského historika J. Tibenského **Poctivá obec budmerická** (vydalo Vydavateľstvo RAK v spolupráci s Obecným úradom v Budmericiach, 1996) som si znovu uvedomil, aká je ťažká a namáhavá cesta za historickým poznaním, koľko trpezlivosti treba pri zbieraní faktov, aby z nich vznikol pravdivý obraz historickej skutočnosti. Aj J. Tibenský to dobre vedel, a napriek tomu dal svojim rodákom z Budmeríc sľub, že na dôchodku napíše knihu o dejinách rodnej obce.

700. výročie „vstupu Budmeríc do dejín“, ako toto jubileum prvej zmienky o obci nazval J. Tibenský, bolo vhodnou príležitosťou splniť sľub. Päť rokov usilovnej práce potreboval J. Tibenský na štúdium v archívoch, spracovanie získaného materiálu a jeho interpretovanie v historicko-ná-

rodopisnej monografii, ktorej dal podtitul **Každodenný život slovenskej dediny na konci feudalnej éry**.

Metóda historicko-národopisnej monografie, ako spôsob skúmania súboru kultúrnych javov v jednej obci alebo oblasti, je veľmi efektívnou metódou pre pochopenie a uchovanie tej časti kultúrneho dedičstva, ktorú nazývame dejinami každodenného života.

Obsah i forma knihy J. Tibenského však ďaleko presahuje zámer pripomenúť si významné jubileum vzniku rodnej obce. Autor ňou urobil veľkú službu slovenskej kultúre i vede, lebo jeho monografia je hlbokou sondou do života slovenskej dediny na konci feudalizmu. Len takýmto poznaním je možné utvoriť si obraz o tom, ako si naši predkovia organizovali svoje materiálne prostredie, aké sociálne inštitúty k tomu potrebovali i ako bol ich spôsob života podmienený konkrétnymi prírodnými, historickými a sociálno-hospodárskymi podmienkami doby, v ktorej žili. Len objektívne, vo všetkých naznačených súvislostiach pochopený obraz spôsobu života a kultúry dáva právo uvažovať o ich prínose do procesu, ktorý nazývame dejinami európskej civilizácie, ale i pochopiť, čo sme z nej aj získali.

Možno len súhlasit s názorom J. Tibenského, že pri koncipovaní budúcich historických syntéz by bolo metodologicky veľmi užitočné kombinovať doteraz prevažne „horizontálnu“ metódu výskumu prameňov všeobecného charakteru s „vertikálnou“ metódou, s hĺbkovými sondami do histórie vytypovaných miest a obcí v jednotlivých regiónoch Slovenska. Zovšeobecnenie v syntézach by tak získalo na spoľahlivosti a naše dejiny pestrejši kolorit.

Márna by však bola snaha J. Tibenského splniť daný sľub, keby nenašiel podporu v rodnej obci. Obecnému úradu i tamojšiemu Vydavateľstvu RAK sa podarila na Slovensku ojedinelá vec – nielen nájsť prostriedky na vydanie publikácie a spolu s ňou pripraviť v Západoslovenskom múzeu v Trnave i výstavu dobových fotografií **Sto rokov jednej západoslovenskej dediny**, ale vzbudiť aj pocit integrácie a potrebu vzájomnej kooperácie medzi obyvateľmi obce. Týmto nadobudla kniha J. Tibenského Poctivá obec budmerická ďalší rozmer, ktorý súčasnému Slovensku tak veľmi chýba.

Peter Slavkovský

GARAJ BERNARD:

GAJDY A GAJDOŠSKÁ TRADÍCIA NA SLOVENSKU

Bratislava, ASCO, Ústav hudobnej vedy SAV 1995, 277 strán, 54 fotografií a reprodukcií, 11 ilustrácií a grafov.

Jednou z posledných, ak nie vôbec poslednou významnou etnomuzikologickou monografiou, je práca Bernarda Garaja *Gajdy a gajdošská tradícia na Slovensku*, ktorou autor symbolicky ukončil jednu etapu bádateľského úsilia na pôde Ústavu hudobnej vedy SAV, venujúc sa v nej z veľkej časti práve vedeckému výskumu tohto hudobného nástroja a jeho tradícii. V úvode píše autor: „Málokterý hudobný nástroj má takú dlhú tradíciu, je súčasťou hudobného inštrumentára toľkých národov a mal také spoločenské uplatnenie ako gajdy“, predstavujú totiž nástroj s univerzálnymi vlastnosťami, spoločnými pre väčšinu európskych i mimoeurópskych krajín, ale i s vlastnosťami špecifickými pre jednotlivé národné a regionálne modifikácie tohto nástroja. Garaj tak nadviazal na bádateľské aktivity, ktoré boli najsilnejšie najmä v krajinách, kde sa gajdošská tradícia stala súčasťou národnej kultúry, napr. v Škótsku, Francúzsku, Španielsku, Bulharsku. Základné teoretické práce A. Bainesa, R. Leydiho, J. van der Meera a ďalších o typológii európskych, mimoeurópskych, ale najmä západoeurópskych gajd sa gajdám na Slovensku venujú len okrajovo. Významným publikáciám, ktoré sa zaoberajú konkrétnymi typmi gajd v jednotlivých krajinách Európy chýba, načo upozorňuje B. Garaj, dôraz na akustické a intonačné vlastnosti nástroja, techniku hry, a najmä na interpretačné problémy. Jedným z autorových prvoradých zámerov bola snaha spojiť doterajšie výsledky ergologického a technologického charakteru s menej známymi oblasťami nástrojového výskumu, máme na mysli predovšetkým techniku hry, interpretačné štýly a repertoár, čo sa B. Garajovi aj podarilo.

Gajdy predstavujú v slovenskom ľudovom inštrumentári najzložitejší aerofón. Ich diferenciatný vývoj spôsobil, že aj na relatívne malom území Slovenska sa stretávame s ich značnou typologickou rozmanitosťou. Preto sa autor v monografii po úvodnom *Náčrte historického vývoja gajd* zameriava v časti *Typológia gajd* na zvukové, technologické a interpretačné rozdiely

u dvojhlasných až päťhlasných gájď. B. Garaj neobchádza ani zaniknuté typy gájď, prípadne niektoré nové konštrukčné riešenia. Na ďalšie časti monografie, ktoré sa venujú výrobe a výzdobe gájď, autor nekladie dôraz, pretože touto oblasťou sa už etnomuzikológia sčasti zaoberala a "výroba gájď je činnosť, ktorá je čo do použitých materiálov, pracovných pomôcok a technologických postupov charakteristická pre každého výrobcu zvlášť" (s. 45). Procesom tvorenia tónu a jeho zvukovou kvalitou sa autor zaoberá v časti *Akustické vlastnosti a tónový materiál*. Neoceniteľnou devízou B. Garaja pri práci na tejto monografii bol fakt, že sa sám od útleho detstva, ako jeden z pokračovateľov gajdošského rodu Garajovcov z oblasti Pohronskeho Inovca, stretal s týmto nástrojom a dokonale ho ovláda. Poznajúc verne ekológiu gájď v najužšom i širšom slova zmysle mohol riešiť úzko špecializované problémy v kapitole *Spôsob hry na gajdách*, napr. držanie nástroja, koordinácia úkonov pri ovládaní vzduchového rezervoáru gájď, prstoklad, sprievodná motorika gajdošskej hry, proces vyladenia gájď. Zásadný prínos monografie je podľa nás v častiach *Gajdošský interpretačný štýl a Regionálne a individuálne znaky gajdošskej hry*. Objavuje sa tu celý rad muzikologických problémov – rytmizovanie melódie, melodické ozdoby, súvislosť viachlasu s konštrukciou gájď, interpretačnými možnosťami a spoločnou hrou gájď s husľami, forma a jej modifikácie – ktoré majú dôležitú štýlotvornú vlastnosť. Na základe podrobnej analýzy zvukových nahrávok B. Garaj rozlišuje 4 regionálne gajdošské štýly v oblastiach severnej Oravy, Pohronskeho Inovca, Podpoľania a v okolí Nitry, súčasťou ktorých sú aj individuálne gajdošské štýly viacerých osobností v hre na tento zaujímavý nástroj, napr. herný štýl E. Levasovského, J. Rajnohu, G. Adamca, A. Baranca, D. Garaja st., B. Garaja st. z oblasti Pohronskeho Inovca, A. Michelika, J. Hudana a J. Pavlova z Podpoľania a J. Antalika z Cabaja pri Nitre. Osobitne prínosné a doposiaľ menej známe sú poznatky o gajdošskom repertoári a jeho zvláštnostiach, napr. o mikroútvaroch gajdošskej hry a tiež o hudobnej stránke gajdošských piesní. Garaj neobišiel ani časť gajdošského repertoáru, rozsahom nevelkú, ale z hudobného hľadiska významnú a doteraz takmer tabuizovanú, ktorú tvoria piesne vnútornou štruktúrou a rozsahom nevyhovujúce možnostiam nástroja. To-

muto problému sa venuje v časti *Vzťah vokálnej a gajdošskej interpretácie*. Jedným z kľúčových problémov etnomuzikológie, a ešte stále nie uspokojivo doriešeným, je transformácia zvukového materiálu do notovej podoby – transkripcia. Autor venoval tejto otázke pozornosť nielen v rámci monografie v časti *Transkripcie gajdošskej hry*, ale aj vo viacerých štúdiách. Vlastný, detailne prepracovaný, účelný a pritom „ľahko“ čitateľný spôsob transkripcie vidíme v prílohe monografie, ktorú tvorí 31 transkripcií gajdošskej hry rôznych štýlov a 36 gajdošských piesní, ktoré mapujú celú šírku gajdošského repertoáru. Súčasť monografie tvorí tiež súpis audiovizuálnych a zvukových záznamov gajdošskej hry v archíve Ústavu hudobnej vedy SAV v Bratislave a zoznam gajdošov a výrobcov gájď na Slovensku. Každý organologický problém, týkajúci sa viac hudobnej histórie a ikonografie v úvode monografie, alebo koncipovania nástrojovej systematiky, či viacerých hudobno-teoretických otázok, autor konfrontoval s názormi predchádzajúcich hudobnovedných prác, ktoré vyšli u nás i v zahraničí, čo svedčí o vysokej erudovanosti autora. Na s. 144-150 uvádza B. Garaj rozsiahly zoznam odbornej muzikologickej literatúry. Celú knihu a v nej pertraktované problémy vhodne dopĺňajú čiernobiele fotografie a kvalitné ilustrácie R. Andrisa, M. Bičana a R. Žilíka. Dá sa povedať, že nadštandardným „vybavením“ monografie je 24 stranové resumé v anglickom jazyku. Vzhľadom na obsah publikácie by sme však očakávali aj kvalitnejšiu a trvácnejšiu väzbu knihy.

V čase, keď je skôr nedostatok pôvodnej slovenskej knižnej tvorby, je tento edičný počin – pritom úzko odborne špecializovaný – nesmierne záslužný, nehovoriac o jeho významnom mieste v slovenskej muzikologickej literatúre.

Peter Michalovič

Z. KUMER: **SLOVENSKE LJUDSKE PESMI KOROŠKE.** **III. SPODNJ ROŽ.**

Inštitut za slovensko narodopisje. Znanstveno raziskovalnega centra pri Slovenski akademii znarnosti in umetnosti. Celovec 1992. 631 s.

Hudobná kultúra etnických menšín, ktorá sa vyvíja v špecifických podmienkach etnických presahov a ostrovov, stavia etnomuzikologický výskum pred otázku prienikov a syntéz viacerých hudobných kultúr. Stupeň adaptácie či asimilácie, identifikovaný priamo v hudobnom a piesňovom materiáli, sa stáva dôležitým zdrojom informácií o stave kultúrnej tradície etnickej menšiny. Tretí diel piesňovej zbierky, pripravovanej poprednou osobnosťou slovinskej etnomuzikológie Zmagou Kumer, je súčasťou rozsiahlej monografickej práce, ktorá je venovaná piesňovej kultúre Slovincov v Korutánsku. Prináša materiál z oblasti Gaital (Ziljiska dolina) a Rosental (Rož), ktorý bol získaný prostredníctvom terénnych výskumov od roku 1976 do súčasnosti a doplnený o historické zápisy od polovice minulého storočia.

Región Korutánska je bilingválnou oblasťou, k poznaniu jeho hudobných tradícií prispieva rovnako výskum slovinských aj rakúskych etnomuzikológov. Systematicky sa tejto oblasti venuje už dlhší čas z rakúskej strany E. Logar, ktorý vymedzil kultúrnu situáciu korutánskych Slovincov ako „život v dvoch kultúrach“. Významné sú jeho porovnávacie práce v oblasti piesňového repertoáru a interpretačných charakteristík spevu.

Výskum Z. Kumer v Korutánsku sa zamerával okrem slovinskej piesňovej a inštrumentálnej tradície na prejavy, v ktorých je hudba zastúpená ako ich integrálna súčasť – tanec, obyčaje a zvyky. Potvrdil životnosť slovinskej piesne na tomto území, hoci v rôznych formách existencie. V zbierke – vzhľadom na stav tradície – dominujú texty piesní; výskum nezachytil pieseň vždy kompletne, nápevy sa vo vedomí spevákov nachádzali v niektorých prípadoch len v podobe fragmentov. Texty sa stali napokon i východiskom členenia materiálu – pieseň je v monografii priblížená prostredníctvom žánrov a roztriedená do 15 skupín. Vytvára obraz o osobitostiach žánrovej štruktúry slovinskej piesne v tejto oblasti. Významom a početnosťou dominujú predovšetkým epické a lúboštné piesne, a to v historických i súčasných zápisoch. Tvorila bohatý repertoár a zrejme patria k najaktuálnejšej zložke piesňovej tradície korutánskych Slovincov. Ďalšie žánrové skupiny sú vo výbere zastúpené v oveľa skromnejšom množstve – piesne spojené s jednotlivými fázami života človeka, piesne

každodenných a sviatočných príležitostí. Zbierka kladie dôraz na zachytenie variabilnosti materiálu, ktorá je pre poznanie stavu tradície tohto typu osobitne dôležitá. V rámci jednotlivých žánrov sú piesne začlenené do skupín podľa typov, ktoré sústreďujú viaceré textové varianty. Obsahuje 349 variantných skupín textov piesní, z toho okolo 280 kompletných hudobno-textových zápisov.

Piesňová zbierka prináša zaujímavý materiál z hudobného hľadiska. Prevaha harmonickej piesne a tonalit s vplyvom tonálnoharmonickeho myslenia, tvarovanie melodického línie, rytmicko-metrická štruktúra s výraznou prevahou nepárneho, prevažne trojdobého metra a pretaktia, refrény a piesňová forma typu Schnaderhüpfel vytvárajú príznačné štýlové elementy, ktoré zblížujú túto piesňovú tradíciu s rakúskou piesňou. Medzi materiálom možno nájsť len málo príkladov na archaickú formu či tonálnu štruktúru; nachádzajú sa medzi svadobnými piesňami a koledami. Významným faktorom pestovania slovinskej piesne v Korutánsku sa stal zborový spev. Interpretuje pieseň v špecifických formách viachlasu, ktoré sú založené na homofonicko-harmonickom princípe, s prevládajúcou trojhlasnou a štvorhlasnou faktúrou, pričom je dôležité, že tento spôsob interpretácie spätne ovplyvnil aj jednohlasný spev. Táto skutočnosť je zjavná najmä v oblasti doliny Rosental, čo dokladajú mnohé zápisy piesní v zbierke.

Vo svetle nového materiálu približuje Z. Kumer piesne typu tzv. Schnaderhüpfel („poskočnice“) – piesňovú formu, ktorá je typická pre východoalpiskú oblasť a frekventovaná v bavorskej a rakúskej ľudovej tradícii. Nadväzuje tým na diskusie o románskom alebo slovanskom pôvode tejto piesňovej formy a odvolávajú sa na porovnávaci výskum veršovej a strofickej štruktúry sa v úvodnej štúdii k zbierke prikláňa k názorom o jej staroslovanskom základe. Napriek tomu, že pôvod tejto piesňovej formy nie je doriešený, v nemeckej odbornej literatúre sa udržiava názor o jej románskom pôvode (I. Grafnauer, C. Rotter, K. Beitzl a i.), pričom sa uvádzajú typologické paralely v slovanských kultúrach. V slovinských piesňach z Korutánska je táto forma zastúpená takmer vo všetkých piesňových žánroch, a to tak v žartovných a tanečných, ako aj v lyrických piesňach. Bez ohľadu na určenie pôvodu však piesňová forma typu Schnader-

hüpfel ostáva jedným z príkladov zložitých slovansko-nemeckých vzťahov na etnicky zmiešanom území.

Tradičná slovinská hudobná kultúra tvorí prechodnú oblasť medzi kultúrou balkánskych Slovanov a západoeurópskou hudobnou kultúrou. Piesne a hudba korutánskych Slovincov sú jej špecifickou modifikáciou. Piesňová zbierka korutánskych Slovincov je navyše prínosom k poznaniu menšinových kultúr v stredoeurópskej oblasti. Kultúrny profil tohto regiónu sa utváral v zložitých medzietnických vzťahoch, v ktorých ako významné vystupujú práve kontakty slovan-ských a neslovan-ských etník. Spolu s dokumentačnými údajmi, doplnenými o informácie týkajúce sa kontextu spevu, s odkazmi na varianty, so slovníkom nárečových výrazov a viacerými katalógmi k piesňovému materiálu zbierka nachádza uplatnenie pri porovnávacom výskume.

Hana Urbancová

ARON GUREVIČ: NEBE, PEKLO, SVĚT

Cesty k lidové kultuře středověku.

Z ruského originálu *Problemy srednevekovoj narodnoj kultury*, Moskva 1981, přeložil a doslov napsal Jaroslav Kolár. Praha 1996.

Po patnácti letech se do rukou české veřejnosti dostává kniha předního ruského mediavalisty, která přesahuje úzce historický rámec a dotýká se jiných vědních oborů včetně folkloristiky. Navazuje na předchozí autorovy studie, věnované problémům středověku, zejména na publikaci *Kategorie středověké kultury* z roku 1972 (český překlad 1978). Její zpracování Gureviče přivedlo k položení otázky duchovních zdrojů myšlení středověké společnosti a jejich odrazu v dobové kulturní tvorbě. Recenzovaná práce, v originálu nazvaná *Problemy srednevekovoj narodnoj kultury* vyšla pod titulem *Nebe, peklo, ráj*. České vydání obsahuje ještě dodatky, poprvé uveřejněné v německém překladu knihy r. 1986 (*Mittelalterliche Volkskultur Probleme zur Forschung*), které jsou určitou zvláštností díla. Často se nesetkáváme s tím, aby autor s odstupem několika let dokázal poukázat na metodologická úskalí svých analýz a provedl upřímnou korekci vlast-

ních myšlenek. Práce tak získává rozměr nekončícího badatelského úsilí, který je sympatický.

Předmětem autorova zájmu je duchovní život středověké společnosti, reflektovaný v památkách evropského latinského písennictví raného a vrcholného středověku. Prostřednictvím těchto pramenů se pokouší odhalit rozpornost duchovního klimatu středověku s jeho dichotomií oficiálního společenského vědomí a vědomí nevzdělaných vrstev. Snaží se proniknout k jejich vzájemným vztahům a prokázat existenci živého, „svěrázného“ proudu středověkého myšlení masové, nevzdělané části společnosti.

Celá práce je poznamenána snahou doložit, že středověké myšlení není zdaleka vyčerpáno obrazem, který nám ztvárnila dobová aristokratická a elitářská vrstva společnosti v dílech teologů, filosofů, básníků a historiografů. Podstatou Gurevičova zkoumání je problematika lidové religiozity jako základu pro pochopení mentality tohoto myšlení a její projevy v každodenní nábožensko-kulturní praxi, prostoupené náboženskými představami, obřady a vírou v nadpřirozeno. V centru jeho pozornosti není míra zbožnosti a oddanosti evangelijním ideálům, ani otázka toho, jak věřící chápali obsah mše a liturgie, nýbrž snaha prozkoumat způsob, jakým si středověký člověk osvojoval svět.

Výběr pramenů umožnil autorovi vyčlenit jeden specifický aspekt, který označuje jako „paradox středověké kultury“. Vzniká střetáváním a prolínáním „oficiální“ kultury vzdělaných lidí s folklórními tradicemi a církevní doktrínou. Gurevič zpochybňuje dosavadní nazírání na lidovu kulturu středověku, která je připomínána jen zbytky dávných mýtů, eposu a pohanskými přežitky a v němž je lidová religiozita chápána jako „vulgarizovaná verze křesťanství“. Tyto pochybnosti jsou mu východiskem k formulování vlastního pojetí středověké lidové kultury, v němž přijímá Le Goffovy myšlenky o lidové neboli folklórní kultuře. To mu umožňuje na jedné straně vymezit racionalismus „klerické“ kultury, dělící svět na dobro a zlo a na druhé straně mluvit o ambivalentnosti lidové kultury, schopné přijmout dobro a zlo jako stránky produktivního lidského života v přirozeném prostředí. Nejde mu, jak zdůrazňuje, o historii kultury, ale o poznání jejího vnitřního systému, o pokus překonat neadekvátní přístup k lidové religiozitě, o pokus o antropologický průzkum jedné, dosud

nestudované vrstvy středověké kultury z období 6.-13. století. Která témata zvolil Gurevič k formulaci svých tezí?

První kapitola je úvahou o metodice pramenové analýzy. Autor vymezuje východiska studia středověké kultury, postavená na analýze jednotlivých písemných žánrů církevní literatury, určené lidovým vrstvám, jako jsou penitenciály, katechismy, hagiografie, exempla, legendy, vyprávění o putování duší záhrobím. Jeho zájem však není soustředěn na genezi a vývoj těchto žánrů, ale na jejich funkci v reálném životě středověkých lidí. Je si vědom různé hodnoty pramenů z hlediska jejich poznávacích možností, jde mu však o nový pohled na „nízkou vrstvu latinského písemnictví“, která až dosud stála mimo pozornost historiků. Uvedené prameny považuje za nejvýznamnější komunikační kanály mezi oficiální ideologií a lidem, odrážející podstatné stránky lidového názoru na svět a lidové religiozity. Následující části je třeba pojímat jako posloupné etapy jediného myšlenkového proudu, směřujícího k řešení zmíněného paradoxu středověké kultury: k prolnutí obou jejích aspektů, lidového a učenecského, v celku vědomí.

V druhé kapitole, věnované legendické literatuře, Gurevič přibližuje atmosféru, v níž vyrůstala hagiografie. Rozebírá partikularismus sociálního života středověké společnosti, vztah mezi světcí a věřícími, kult svatých a modloslužebnictví, vznik tzv. samozvaných svatých a další problémy. Kolosální nárůst kultu světců ve středověku spojuje s přetrváváním kultu přírodních sil, který neodumřel po christianizaci, ale přes všechny církevní odpor se uchoval do následujících staletí.

V třetí kapitole se autor pokouší rozkrýt křesťanské myšlení duchovenstva v konfrontaci s každodenní náboženskou praxí prostých lidí na základě analýzy penitenciálů. Tyto příručky pro zpovědní praxi, užívané katolickými kněžími, obsahovaly dotazy na určité hříchy, které se beze změny opakovaly po mnoho staletí a podle autora jsou obrazem toho, v co věřily a jak se chovaly široké vrstvy středověké společnosti. Rozbořením zpovědních knih chce Gurevič doložit, že se mýlí historici, kteří vidí následnost lidových tradic a křesťanství. Ve skutečnosti na sebe působí dva synchronní aspekty středověkého společenského vědomí, vytvářející jednotu, kterou lze nazvat „lidovým křesťanstvím“.

Vztah lidí středověké epochy k smrti a jejich představy o záhrobí jsou obsahem čtvrté kapitoly. Obrazy záhrobního života představují integrální složku církevní ikonografie a literatury: dramatické scény konce světa, vzkříšení mrtvých, poslední soud a zobrazování pekla byly účinné prostředky náboženského vzdělávání věřících. Na základě příkladů raně středověké literatury záhrobního vidění dochází Gurevič k závěrům o dvojakosti křesťanského učení o smrti a posmrtné odplatě: radostné očekávání příchodu království božího pro všechny věřící, vlastní prvotnímu křesťanství, bylo nahrazeno strachem před přísnou odplatou, nevyhnutelně očekávající většinu smrtelníků.

Na eschatologické téma navazuje pátá kapitola, ve které se autor snaží osvětlit stav náboženské výchovy středověkých lidí studiem Lucidáře z přelomu 11. a 12. století. Za charakteristický rys tohoto traktátu, obsahujícího zjednodušený výklad základních teologických tezí, považuje úvahy o problému spasení v sociálním aspektu, zvláště v rozpracování představ o nevyhnutelnosti odplaty za hříchy a dobré skutky, v nichž se promítá velká propast mezi dvěma rovinami středověké religiozity.

Poslední šestá kapitola reflektuje některé další aspekty středověkého vnímání světa, jehož nepostradatelnou součástí je podle autora paradoxnost, zvláštnost, antinomičnost. Polemizuje přitom zejména s Bachtinem, který svými pracemi o karnevalové, smíchové kultuře poukázal na dosud zcela přezírané vrstvy středověkého pocítování světa. Zdůrazňuje, že lidovému chápání byla v té době vlastní tendence převádět vše spirituální do smyslové, věcné roviny. Tuto myšlenku prověřuje na výkladech o nečisté síle, o hříchu a ctnosti, o významu ďábla, o démonologii. Staví se proti platnosti Bachtinových vývodů, zdůrazňujících význam grotesknosti v mimocírkevní kultuře středověku, lokalizované však zejména do pozdně gotického středověkého města. Na rozdíl od něj považuje Gurevič grotesknost za styl myšlení středověkého člověka vůbec. Smíchový živel podle něj nestojí proti oficiálnímu a sakrálnímu, posvátné se smíchem nezpochybňuje.

V závěru autor rozebírá některé další jevy náboženského života středověku, jako jsou církevní exkomunikace, rituální kletby a další. Ztotožňuje se s názory, prezentovanými v pracích

některých autorů (J. Toussaert, G. Brase, J. Delumeau, J. Ferbė, E. Le Roy Laduir), kteří se shodují na tom, že epocha vlastního středověku nebyla dobou naprosté nadvlády oficiálního křesťanství v duchovním životě společnosti, že řadový Evropan byl christianizován jen povrchně a že podstatný obsah náboženství zůstal nepochopen a manifestoval se většinou mechanickým uplatňováním rituálu. Tento nový pohled považuje Gurevič za důsledek posunu od studia náboženské historie středověku, soustředěné na dějiny církve, dogmat, teologie a mystiky směrem k sociologii nábožeství.

V dodatečně připojených poznámkách na konci knihy autor doplňuje a dále promýšlí výklad k jednotlivým kapitolám a přiznává, že pocituje neostrost některých použitých klíčových pojmů. Pro etnologa jsou inspirující zvláště jeho úvahy nad pojmem lidová kultura. Má za to, že se mu nepodařilo najít přiměřený výraz pro postižení podstaty tohoto jevu, jehož obsah koriguje termínem „mentalita“. Její zkoumání, jak uvádí Gurevič, „dává poznat neopakovatelnou svéráznost lidové kultury jako celku“. Okruhy řešených témat svědčí o šíři přístupů, se kterou chce autor dospět k podpoře vlastních stanovisek. Oprávněné je jeho tvrzení, že lidová kultura, respektive mentalita lidových vrstev má svou dynamiku a vývoj. Některé jeho myšlenky jsou však diskutabilní a mohou vést k podpoře schematického pohledu, který prezentuje institucionální, feudální a církevní mentalitu jako nehybnou, uzavřenou ve vlastních dogmatech. Z hlediska výše uvedeného se jako problematičtější jeví i jeho – byť vědomé – odhlédnutí od oblasti rytířské a měšťanské kultury a jejich vzájemného působení ve vztahu ke kultuře „nevzdělaných prostácků“ a kultuře vzdělanců.

Gurevičova kniha je významným podnětem k poznávání evropské duchovní kultury středověku, v jehož vrcholném období se u nás formovaly základy tradiční lidové kultury. Není pochyb o tom, že obdobně cílená zkoumání našich písemných památek by napomohlo, jak píše v doslovu J. Kolár, „objasnit i leccos ze specifické povahy českého „podzimu středověku“, vyznačeného první evropskou reformací a husitskou revolucí s výraznými lidovými proudy, v nichž se patrně ozvaly i tóny starého lidového rustikalizovaného křesťanství.“

Alexandra Navrátilová

MICHAL LUTOVSKÝ:

HROBY PŘEDKŮ

Sonda do života a smrti dávných Slovanů.

Vydalo nakladatelství Academia, Praha 1996, 180 stran.

Knihy je populárně vědeckou prací, která seznamuje širokou veřejnost s poznatky z archeologických výzkumů mohylových pohřebišť z oblasti středního Povltaví, nedaleko Kožlí u Orlíka. V letech 1986-1991 zde bylo odkryto a prozkoumáno dvanáct slovanských mohyl z 8. a 9. století se spalenými i nespálenými lidskými pozůstatky a řadou stop po rituálních úkonech. Úvodní záměr – přiblížit laickému čtenáři tyto výzkumy – přivedl autora k myšlence zprostředkovat mu zároveň i pohřební zvyklosti našich předků. Deskriptivní archeologických málezů obohatil o informace z příbuzných vědních oborů, především z historie a etnologie a tak vznikla práce, která pojednává nejen o pohřebišti v Kožlí a soudobých jihočeských mohylách, ale i o charakteru pohřebních obřadů slovanské části raně středověké Evropy.

Úvodní kapitoly seznamují čtenáře s některými základními archeologickými termíny a uvádějí ho do obecné problematiky mohylových pohřebišť raného středověku, jednoho z nejdůležitějších etap vývoje evropských národů. Hroby s mohylovým násypem byly tehdy budovány germánskými, slovanskými i baltickými kmeny a nacházíme je i u středoasijských kočovníků. Vývoj pohřbívání postupoval od spalování a ukládání do uren ke kostrovým pohřbům. K nasypávání posledních mohyl, v nichž nacházíme oba způsoby pohřbívání, docházelo podle autora zřejmě v 10. století. V následující kapitole Lutovský podrobně popisuje nálezy v jednotlivých mohylách v Kožlí a podává přehled teritoriálního rozmístění mohylníků v oblasti jižních Čech (v okolí Českých Budějovic, Tábora a Bechyně, Netolic a Prachatic a ve středním Povltaví).

Po prezentaci vlastních archeologických výzkumů se autor zaměřuje k širšímu pohledu na tematiku slovanského pohřebního rituálu. Vychází přitom z různorodého materiálu získaného z odborné literatury a pramenů: ze zpráv arabských cestovatelů, obchodníků a křesťanských misionářů, z údajů z Kosmova a Hájkovy kroniky, ze záznamů Burcharda Wormského a dalších středověkých pramenů, ze severských ság

i z publikovaných etnologických výzkumů. S jejich pomocí nastiňuje obraz o možném charakteru pohřebního obřadu starých Slovanů, zahrnující lidské oběti, pohřební průvody a pláče, spalování, hostiny, tryzny a milodary. Oprávněně je si přitom vědom nebezpečí extrapolace poznatků různé časové a teritoriální úrovně, stejně tak jako nejednoznačnosti ve výkladu některých nálezů ve vztahu k oblasti duchovní kultury. V dalších kapitolách se Lutovský zamýšlí nad výběrem prostoru pro umístění mohyl a nad úlohou strachu z mrtvých, ovlivňující pohřební zvyklosti. Za pozoruhodný jev považuje „domy mrtvých“, jakési dřevěné konstrukce rituálního významu, vybavené záměrně ničenou keramikou, které se symbolicky zapalovaly podobně jako lidská těla a zvířecí obětiny. Mezi jiným věnuje pozornost zvláštním způsobům ukládání spálených pozůstatků (nazývaných „nadmohylové“ a „nadnásypové“) a sleduje také otázku nástupu kostrových hrobů v Čechách, který klade až do období kolem poloviny 9. století. Ze seznamu možných příčin konce žárového pohřbívání v Čechách v podstatě vylučuje vlivy křesťanství stejně tak jako vlivy kočovných avarských kmenů. Zabývá se také představami o nežádoucím návratu zemřelých, jak se projevovaly protivampyrickými zásahy na mrtvých tělech, doložených archeologickými výzkumy. V závěru Lutovský konstatuje, že mohylové hroby představují jeden z nejohroženějších druhů archeologických pramenů. Připomíná trvalé ničení hrobových nálezů rozsáhlými terénními úpravami lesních porostů ale i vykrádání mohyl, které zintenzivnělo zvláště v posledních letech. Součástí práce je soupis jihočeských slovanských mohylníků, nákresy a fotografie. Obsahuje i seznam základní literatury a jistý výběr titulů z jiných vědních oborů, vztahujících se k tématu. Jako orientace pro laického čtenáře je vhodným doplňkem.

Lutovského práce se vyznačuje čtivým a srozumitelným způsobem výkladu a svým apelem na úctu k našemu historickému a kulturnímu dědictví je nesporným přínosem. Třeba ocenit autorovu snahu o interpretaci archeologického materiálu s využitím etnologických bádání, která může být příspěvkem k diskusím o možnostech etnoarcheologických výzkumů.

Alexandra Navrátilová

HELMUT EBERHART – KARL KASER (Hg.): ALBANIEN

Stammesleben zwischen Tradition und Moderne. Wien-Köln-Weimar 1995, 200 strán.

ISBN 3-205-98378-5.

Publikácia je prvým výsledkom práce skupiny etnológov a historikov z univerzity v Grazi a v Berlíne, ktorí po páde železnej opony zorganizovali vedeckú expedíciu – terénny výskum v Albánsku, v hornatej oblasti na severe krajiny – v regióne Dukadžin. Tento región fascinoval oddávna cestovateľov, bádateľov i umelcov. Uchvacoval nádhernou prírodou, bizarnými horskými masívmi, cez ktoré preteká dravá rieka Drina. Upútal však najmä svojimi obyvateľmi, horalmi, ktorí si hrdo zachovávali samostatnosť i v dobách osmanskej nadvlády. Horali Dukadžinu, ako jedna z mála skupín Albáncov, podliehali len čiastočne centrálnej štátnej (osmanskej) moci. Uchránili si pôvodnú vnútornú kmeňovú organizáciu ľudí. Každodenný život sa riadil tradovaným zvykovým právom. Vďaka relatívnej nezávislosti a izolácie v ťažko dostupných horách obyvatelia Dukadžinu zostali kresťanmi – katolíkmami i počas dlhého obdobia osmanskej nadvlády, ktorá priviedla až 80% Albáncov k moslimskej viere.

Po vzniku Albánska v roku 1912 región Dukadžin a jeho obyvatelia zostávali naďalej oblasťou s vlastným životom a vlastnými „zákonmi“. Až silná centrálna štátna moc za vlády komunistov od roku 1944 dokázala podstatnejšie prelomiť izoláciu horskej oblasti a vytvoriť plány na jej modernizáciu, industrializáciu a reformu poľnohospodárstva. Rakúski výskumníci sa sústredili na základné otázky: ako a nakoľko štátna moc zasiahla do každodenného života obyvateľov Dukadžinu, aké zmeny v spôsobe života a v kmeňovej organizácii nastali po druhej svetovej vojne počas vlády komunistov a ako reagovali ľudia na nedávne, najnovšie prevratné zmeny v krajine.

Zborník uvádza štúdiá Huberta Neuwirtha *Geschichte muß sein* (História musí byť), obsahujúca základné historické údaje o regióne. Tieto autor veľmi zaujímavo konfrontuje s historickými tradíciami, zachovávanými v kolektívnej pamäti obyvateľov. Upozorňuje pritom na veľmi vyvinuté historické vedomie Dukadžincov, ktoré tvorí významnú zložku budovania regionálnej identity.

Kontrapunktom k prvej štúdii je príspevok Gabriely Ponisch *Nuk kuptoj. Selbstreflexion in der Feldforschung* (Nerozumiem. Sebareflexia terénneho výskumu), ktorý je veľmi osobnou úvahou bádatelky o prednostiach i pascách terénneho výskumu v cudzej krajine, v cudzom spoločenstve. Zároveň autorka hodnotí vývoj názorov na terénny výskum v európskej a zámorskej etnológii, najmä po druhej svetovej vojne.

Zaujímavý materiál prináša štúdia Margit Pufitsch-Weber *Schade, daß du meine Sprache nicht sprichst... Frauenleben zwischen Tradition und Emanzipation* (Škoda, že nehovoriš mojou rečou. ... Život žien medzi tradíciou a emancipáciou). Autorke sa podarilo poodhaliť zložitost procesu zmien postavenia dukadžinských žien v kontexte politických a makrosociálnych premien Albánska v druhej polovici 20. storočia na jednej strane, i v kontexte vývoja regiónu s jeho kultúrnymi a historickými špecifikami na strane druhej.

Dva komplementárne príspevky od Roberta Pichlera *Macht der Gewohnheit. Die Dukagjin-Stämme und ihr Gewohnheitsrecht* (Sila zvyku. Dukadžinské kmene a ich zvykové právo) a od Silvie Santner-Schriebl *Brüchige Traditionen* (Krehké tradície) zasvätené oboznamujú čitateľov s názormi, postojmi, hodnotami Dukadžincov a s ich vplyvom na každodenné konanie ľudí. Mentalitu skúmaného spoločenstva dokrešľuje príspevok Stephanie Schwandner *Freund, Feind und Ehre* (Priateľ, nepriateľ a česť), ktorý sa sústreďuje najmä na dlho pretrvávajúcu tradíciu krvnej pomsty na severe Albánska.

Jedným zo základných prvkov budovania identity Dukadžincov bola ich relígia – náboženská príslušnosť k rímskokatolíckej viere. Akú významnú úlohu hrala a dodnes hrá v živote ľudí sa pokúsil vyličiť Helmut Eberhart v príspevku ... *Und in Ewigkeit Amen. Das Dukagjin-Hochland als katholische Enklave* (A na veky amen. Dukadžinská vysočina ako katolícka enkláva).

Pomerne veľa pozornosti sústredili výskumníci na ekonomické otázky. Je to pochopiteľné. Vzhľadom na hlavné ciele výskumu – vplyv modernizácie na tradičný život horalov – skúmanie organizácie hospodárstva, či už v rodine alebo v spoločenstve, nie je možné obísť. Poznatky, ktoré v dvoch obsiahlych príspevkoch analyzujú Richard Tudor (*Wohin gehst du, mein Sohn? Wirtschaftliche Probleme und ihre Folgen*/ Kam

ideš, synu? Hospodárske problémy a ich následky) a Helmut Eberhart (*Jede Menge Familie. Der patriarchale Haushalt im Modernisierungsprozess*/ Akékoľvek množstvo rodiny. Patriarchálna domácnosť a modernizačný proces) vyvolávajú veľmi zaujímavé paralely s ekonomickou premennou vidieka na Slovensku v druhej polovici 20. storočia.

Zborník uzatvárajú dva menšie príspevky, venované hygiene a ľudovému liečeniu (Elke Hammer: *Aspirin kann durch nicht ersetzt werden*/ Aspirín sa nedá ničím nahradiť) ako i úlohu ľudového rozprávania v každodennom živote (Kurt Gostentschnigg: *Es war einmal... Erzählen im Alltag*/ Kde bolo – tam bolo... Rozprávanie v každodennom živote).

Zborníkov z terénnych výskumov vychádza veľa. Prečo si teda recenzovaná publikácia zasluhuje pozornosť slovenského čitateľa? Nazdávam sa, že prinajmenšom z troch dôvodov:

1. prináša veľmi zaujímavé údaje z oblasti s dlho pretrvávajúcou tradičnou roľníckou a pastierskou kultúrou, pričom sa pozornosť bádateľov nesústreďuje na statický obraz kultúry a spôsobu života, ale práve naopak, na dynamický proces premien od druhej polovice 20. storočia. V zhromaždenom materiáli a predovšetkým v jeho interpretácii možno hľadať veľa inšpiratívnych podnetov pre prácu so slovenským materiálom.

2. oblasti bádania a potom jednotlivé štúdie zborníka sa vzdalujú od tradičného etnografického delenia na výskum rodiny, zvykoslovía, folklóru ap. a usilujú sa zachytiť obraz života Dukadžincov i jeho premeny cez prizmu všeobecnejších otázok, napr. cez ekonomiku, hodnoty a postoje, napätia medzi tradíciou a modernizáciou, demonštrované napr. na živote žien ap. Tým na jednej strane síce chýba podrobný materiál o určitých kultúrnych javoch (ktorý si ale záujemca môže doplniť z inej literatúry), avšak na druhej strane štúdie kladú veľa podnetov a otázok na zamyslenie.

3. mimoriadne zaujímavý je štýl štúdií, ktorý je veľmi osobný. Bádatelia sa neskrývajú za neosobné a "objektívne" analýzy, ale naopak, svoje pozorovania v Albánsku neustále konfrontujú s vlastnými pocitmi a s vlastnou kultúrnou identitou Rakúšana, resp. Nemca. Tento štýl vlastne súvisí s u nás ešte málo udomácnenou metodikou interpretácie terénnych dát, ktorá zahŕňa ako

pozorovanie, tak i sebazpozorovanie a priznanie dôležitosti aj subjektívnej zložke (v osobe bádateľa) vo výskume. Nakoľko sa človek stotožní alebo nestotožní s takýmto prístupom v bádani, je už vecou osobného rozhodnutia, avšak ako podnet na zamyslenie, prípadne i širšiu odbornú diskusiu to iste nie je márne.

Gabriela Kiliánová

OSWOIC ŚMIERC

Rocznik Muzeum etnograficznego w Krakowie. Tom IX, 1994, 142 s.

Téma smrti ako predmetu etnologických bádání sa na stránkach slovenských odborných publikácií v posledných rokoch vyskytla iba ojedinele (štúdiá G. Kiliánovej; materiál v monografických prácach). Tabuizovanie smrti, jej odsunutie na okraj každodenného života je v súčasnosti všeobecným trendom moderných spoločností, odrážajúcim sa aj v minimálnom záujme etnológov o túto problematiku. Monotematická ročenka Etnografického múzea v Krakove „Oswoic śmierc“ obsahuje súbor príspevkov, ktoré odznali na pracovnom zasadnutí pri príležitosti otvorenia rovnomennej výstavy. Múzeum v spolupráci s Poľským towarzystwom ludoznawczym si kladlo za cieľ vyplniť túto málo prebádanú sféru etnologických bádání, a to zároveň verbálnymi poznatkami i trojrozmernými predmetmi sústredenými na výstave. Štúdie a materiálové príspevky publikované v zborníku sú mozaikou rôznych prístupov k etnologickému skúmaniu smrti – ako kultúrneho a spoločenského fenoménu.

Wanda Drábik v príspevku „Umrieť ako sa patrí“ charakterizuje tri modely prístupov ku smrti – kresťanský, rytiersky a ľudový. Ideálna smrť v ľudovom poňatí je smrť, keď nadíde „svoj“ čas, na „svojom“ mieste, medzi „svojimi“. Takúto filozofiu smrti analyzuje autorka na pozadí tradičnej ľudovej kultúry Poľska. Anna Kowalska-Le-wicka sústredila poznaky o predstavách o posmrtnom živote, posmrtných osudoch duše a kontaktoch živých s mŕtvymi. Ako východisko použila materiál z výskumov realizovaných v 50. až 70. rokoch v oblasti poľskej časti Karpát. Geografická blízkosť skúmanej oblasti voči Slovensku sa prejavila v mnohých analógiách známych z nášho územia. Obrazu smrti sa venovala Anna Koziel na základe etnografického i folklórneho

materiálu. Chápe ho nielen ako personifikáciu smrti – Smrtky, ale tiež v dualite počiatku a konca, Boha a Diabla prejavujúcej sa v rodinnej i kalendárnej obradovej kultúre a v ľudovej slovesnosti.

Iný aspekt prístupu výskumu smrti volila Urszula Janicka-Krzywda v príspevku „Motív smrti zbojníka v slovesnom folklóre Podkarpatska“. Opisuje tri typy stretnutia zbojníka so smrťou – na šibenici, medzi blízkymi a dôvtipné vyhnutie sa Smrtke. Z folkloristického výskumu vychádza aj príspevok Teresy Marcinkowskiej. Ide o výsledky výskumu piesní spätých so smrťou a s pochovávaním, ktorý realizoval Krakovský dom kultúry v rokoch 1983 a 1991 v Krakovskom vojvodstve.

Rozsiahly materiálový príspevok spracoval Ryszard Kantor na základe historických dokumentov o pohreboch významných osobností mesta a poľských dejín v Krakove. Všíma si sémantické osobitosti pohrebov na pozadí národno-politických dejín. Práca baníkov v permanentnom rizikovom prostredí soľných baní obalila fenomén smrti vrstvou duchovnej kultúry osobitou pre toto prostredie. Motívy smrti a jej odraz v baníckej kultúre spracovala Elżbieta Kalwaj-tys. Exkurzom do vývinu cintorínov v Poľsku, vypovedajúcich svojou kompozíciou a dekoráciou o sociálnych vzťahoch a historických zmenách, je príspevok Anny Spiss „Cintoríny ako súčasť kultúrneho obrazu krajiny“. Východiskom je filozofický vzťah sakrum a profánum, hranice medzi životom a smrťou, rozdiely medzi mestom a vidiekom, individualizácia posmrtného sveta zosnulých a tomu zodpovedajúca výzdoba hrobov. Z botanického hľadiska charakterizovala výzdobu cintorínov Izabela Miczyńska.

Z etnografického materiálu vychádzala Halina Bittner-Szewczykova v príspevku „Oblečenie pre zosnulých a vidiecke smútočné odevy“. Z prostredia poľských emigrantov v Kanade čerpal poznatky o predstavách revenantov a spoločenskom prežívaní noci pred pohrebom Andrzej Rataj. Tri príspevky ročenky sú venované expozíciám a výstavám súvisiacich s úmrtím a pohrebom v poľských i európskych múzeách, ako i samotnej výstave, popri ktorej sa konalo pracovné zasadnutie na túto tému. Súčasťou sú tiež čierno-biele fotografické ilustrácie.

Výstava venovaná fenoménu smrti v tradičnej kultúre bola vďačným podnetom pre polyaspektové spracovanie tejto témy a môže byť in-

špiráciou tak pre slovenských etnológov v múzeách ako i v akademických pracoviskách. Potvrdzuje, že aj návrat ku klasickej národopisnej téme môže priniesť nové poznanie.

Zuzana Beňušková

**FRANZ EDER:
GESCHLECHTERPROPORTION UND
ARBEITSORGANISATION IM LAND
SALZBURG**

Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1990,
261 s.,

Autor práce, univerzitný lektor Franz Eder študoval históriu a germanistiku na viedenskej univerzite, kde v súčasnosti prednáša na Inštitúte pre hospodárske a sociálne dejiny. Napísal už viaceré práce z oblasti historického výskumu, využitia počítačov vo výuke a z dejín sexuality. V práci *Geschlechterproportion und Arbeitsorganisation im Land Salzburg* (Pomer pohlaví a pracovná organizácia v kraji Salzburg) skúma sociálne a hospodárske príčiny pohlavnošpecifickej pracovnej organizácie v 17.-19. stor. v kraji Salzburg v Rakúsku. Na základe údajov zo sčítania ľudu sleduje pomer zastúpenia pohlaví v jednotlivých životných oblastiach a analyzuje pozície v domácnosti v súvislosti s delbou práce medzi mužmi a ženami.

Rôzne pomery pohlaví pri natalite a mortalite odôvodňuje rôznymi faktormi ako sú: nadmerná práca žien v tehotenstve, vedomé a nevedomé usmrcovanie detí, zlá hygiena, práca detí, ale aj rôzne epidémie. Pravdepodobnosť úmrtia mužov v detstve je vyššia ako u žien a podobne s narastajúcim vekom je zase vyššia úmrtnosť žien. V súčasnosti veľmi dôležitá otázka psychického vývoja dieťaťa zostávala v minulosti bez najmenšieho povšimnutia. Zaujímavý je i jav, že v minulosti bolo viac nelegitímnych dievčat ako chlapcov. Autor to vysvetľuje tým, že sa pravdepodobne otcovia radšej priznali k synom ako k dcéram. V pomere pohlaví v jednotlivých mestách sa odrážajú aj pohlavnošpecifické migrácie obyvateľstva z miest do miest, ale aj z vidieka do mesta a naopak. Išlo jednak o dlhodobé migrujúce skupiny, ako boli vojaci a sluhovia a migrujúci len za určitých špecifických okolností. Dôležitým motívom migrácie boli najmä nové šance na trhu práce. V prípade migrujúce-

ho služobníctva ženy odchádzali najmä z okolia mesta do mesta s cieľom sobáša, a tým aj získania lepšej sociálnej pozície, muži zase prekonávali väčšie vzdialenosti, keďže boli závislí od miest s možnosťami zamestnania v odbore, ktorý najlepšie ovládajú (remeslo, poľnohospodárske práce). Avšak muži migrovali viac, pretože boli menej odkázaní na rodinu a domácnosť. „Pozícia osoby v domácnosti vo veľkej miere závisí od pridelenej práce a od postavenia v pracovnej organizácii domácnosti“ (13). Deliaci čiara medzi mužskou a ženskou prácou podľa autora závisí od toho, či ich činnosť je „produkčná“ alebo „konzumentná“, a taktiež podľa produktov, ktoré vytvárajú – či sa využívajú pre vlastné potreby, alebo pre trh. Tak aj pozícia a autorita muža a ženy záviseli od formy pracovnej organizácie. Toto rozdelenie pracovných oblastí viedlo nielen k hierarchizácii v rámci pohlaví, ale aj k prisúdeniu autority v rodine. Vo veľkej miere však záviselo od veľkosti majetku. Pre činnosti typické pre mužov bolo charakteristické, že sú riskantné, vyžadujú priestorové vzdialenie od bydliska, fyzické zaťaženie a väčšie skúsenosti. Typicky ženské činnosti boli menej nebezpečné, v mieste bydliska alebo v jeho blízkosti a vyžadovali menej sily, mohli byť i častejšie prerušené. Hospodárske pomery sa však neprejavili v úplných rodinách, ale v neúplných domácnostiach slobodných a ovdovelých. Práca na vlastnom hospodárstve vyžadovala permanentne mať poruke dostatok pracovných síl. Nezosobášený sedliak alebo vdovec mohol ťažko dosiahnuť to, čo manželský pár. Podobne aj strata sily na prácu, ako aj strata autority v starobe boli zvlášť v sedliackom prostredí drastické.

Pomocou rôznych štatistických údajov sa autor v tejto práci pokúsil o rekonštrukciu života mestskej i vidieckej spoločnosti v 17.-19. storočí. Na základe pomerov medzi pohlaviami podal vynikajúci obraz rozdielného života mužov a žien rôznych vekových kategórií a rôznej sociálnej úrovne, ich odlišné zaradenie v pracovnej sfére tak na vidieku, ako aj v meste. Táto práca je prínosom nielen k dejinám spoločnosti, ale aj pre modernú etnológiu a jej výskum v oblasti postavenia žien a mužov v rodine a spoločnosti. Zároveň je aj motiváciou pre slovenských historikov, sociológov a etnografov k spracovaniu podobných štatistických údajov na Slovensku.

Nora Lábadyová

RÓMOVIA NA SLOVENSKU A V EURÓPE

Z dokumentov medzinárodnej konferencie v Smoleniciach. Vydalo informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy.

Bratislava 1995, Artifex s.r.o., s. 71, tabuľky.

Dňa 6. mája 1994 sa v Smoleniciach uskutočnila medzinárodná konferencia pod názvom „Rómovia na Slovensku a v Európe“, zorganizovaná za vzájomnej spolupráce Slovenského helsinského výboru, International Helsinki Federation for Human Rights – Phare Democracy Programme so sídlom vo Viedni a informačným a dokumentačným strediskom o Rade Európy pri inštitúte Academia Istropolitana v Bratislave.

Útla brožúra je jedným z dokumentov o tejto konferencii: počnúc zoznamom zúčastnených zahŕňa v jadre príspevky niektorých z nich, memorandum Rómov a súhrnné pojednanie o podujatí. Uzatvárajú ju prílohy (pochádzajúce z r. 1993) – Rezolúcia parlamentného zhromaždenia Rady Európy, Rezolúcia stálej konferencie miestnych a regionálnych samospráv Rady Európy, a napokon referát Arne B. Manna z konferencie „Spoločenské postavenie Rómov na Slovensku“.

Na základe konkrétnych údajov, faktov, dokumentov a vychádzajúc z minulosti i v konfrontácii s ňou práca informuje predovšetkým o súdobom postavení Rómov v spoločnosti, o rozmanitých koncepciách riešenia rómskej problematiky, či už uvedených do praxe alebo zatiaľ len navrhovaných, možných v budúcnosti. Tu sa ozýva kritika pomernej nedvižnosti štátnych orgánov a iných inštitúcií, ako aj slabín doterajších koncepcií, spočívajúcich v konzervatizme, neživotnosti, a teda ich slabej účinnosti, resp. nežiadúcich dôsledkoch. Na druhej strane sa objavuje aj výčitka, smerovaná k nejednotnosti postupu rómskej inteligencie ako predstaviteľke Rómov. Preto bolo veľmi dobre, že sa obe strany zúčastnili konferencie, čím získali možnosť priamej konfrontácie, dialógu.

Problematika je nastolená priamo, otvorene, v celej svojej šírke, pálčivej zložitosti, pričom sa uvažuje aj o tendenciách jej ďalšieho vývinu. Postavená na konštatovaní, hodnotení, vyvodzovaní záverov, prognózovaní, plná emócií rôznej intenzity; úprimným osobným vyznaním, prameňiacim aj z vlastných skúseností, práca strháva, oslovuje. Celkovo vyznieva ako apel, výzva k aktívnemu zapájaniu sa do riešenia problému, k spolupráci v hľadaní a nachádzaní prospešných

východísk. Plne podčiarkuje závažnosť problematiky, vnímajúc ju nie ako záležitosť jednej konkrétnej skupiny, ale komplexne, ako fenomén celospoločenský.

Na konferencii bolo prítomných vyše 100 účastníkov. Okrem zástupcov vládnych inštitúcií a viacerých rómskych organizácií to bola Matica slovenská, ako aj početné lokálne a regionálne strediská, či ustanovizne rôzneho zamerania a charakteru.

Z významných zahraničných činiteľov sa podujatia zúčastnili zástupcovia Rady Európy, prezident a viceprezident Medzinárodnej rómskej únie i zástupcovia Medzinárodnej helsinskej federácie.

Úvodný prejav predsedu SHV Júliusa Strinku stručne oboznamuje s činnosťou ustanovizne v oblasti danej problematiky a zároveň predostiera inšpiratívne návrhy na urýchlenie procesu emancipácie Rómov v zmysle tvorivého využitia ich vlastných schopností na základe toho, čo je im vlastné, s čím sa môžu a vedia stotožniť. Príspevok celkovo zdôrazňuje významnú úlohu inštitúcií demokratického štátu pri včleňovaní sa Rómov do jeho štruktúr.

Na základe drobných sondáží do krajín západnej a východnej Európy, vychádzajúc aj z vlastného bohatstva skúseností, dokumentuje Renate Erichová z viedenského Rómskeho centra vo svojom zaujímavom príspevku problematiku postavenia Rómov v súčasnej spoločnosti. Príspevok Johna Murraya, koordinátora rómskych aktivít v štrasburskej Rade Európy, je koncipovaný obširnejšie: informuje o činnosti RE v oblasti problematiky etnických skupín (vrátane Rómov), ich vzájomných vzťahov, spolužitia. Zmieňuje sa o programoch, upevňujúcich povedomie a citlivosť vo vzťahu k etnickej, či akejkoľvek inej diskriminácii, jej nepravosti a spoločenskej závažnosti. Veľký dôraz kladie na utvorenie priaznivej atmosféry v spoločnosti ako nevyhnutného zázemia pre úspešnosť opatrení, čo pokladá za zodpovednosť predovšetkým politických vodcov a potom i masových médií ako sprostredkovateľov verejného diania.

Príspevok Rajka Djurića z Medzinárodnej rómskej únie (IRU) potvrdzuje kritickú pozíciu Rómov v Európe. Zdôrazňuje nevyhnutnosť spolupráce s európskymi politicko-právnymi inštitúciami a potrebu členstva Rómov v nich, ako aj dôležitosť zjednotenia sa Rómov a pestovania povedomia o vlastnom etniku.

Referát súdobého ministra práce a sociálnych vecí Júliusa Brocku sa upriamuje na aktivity vlády SR v riešení rómskej problematiky. Za východisko pre zlepšenie sociálnej pozície Rómov a za základ prehlbovania procesu socializácie zaostale žijúcich jedincov určuje otázku vzdelávania a s tým spätú i otázku zamestnanosti, pričom naznačuje možné východiská.

Hlavný referát predniesol Vincent Danihel, výkonný podpredseda SHV a hlavný inšpirátor podujatia. Na základe porovnania súdobej situácie so stavom približne spred 5 rokov vymedzuje určité zmeny v postavení Rómov na Slovensku, pričom popri historicky významných pozitívach si všima aj javy negatívne. Načrtáva fenomény problematikého spoluzitia, uvažuje o jeho príčinách i dôsledkoch a predostiera možné riešenia.

Na pozadí špecifických spoločenských podmienok na Slovensku, využívajúc pritom základné vládne nariadenia, sleduje Arne B. Mann vo svojom príspevku proces formovania sa etnickej identity Rómov. Zameriava sa na obdobie po r. 1989, kedy dochádza k významným zmenám v štruktúre spoločnosti, a teda aj pozície Rómov v nej. Všima si aktivitu a záujem zo strany štátnych a cirkevných subjektov i aktivity rómskeho etnika.

Andrzej Mirga stručne informuje o kultúrno-spoločenských aktivitách, pripravovaných v poľskom Osvienčime pri príležitosti výročia likvidácie tamojšieho cigánskeho koncentračného tábora v závere 2. svetovej vojny.

Príspevok Anini Botošovej z bratislavskej Ahinsa Roma, skepticky ladený voči súdobej štátnej politike týkajúcej sa Rómov, je výzvou k zúčastneným na tvorivú spoluprácu v úsilí zaistiť Rómom v budúcnosti plnohodnotné postavenie v spoločnosti.

Jedným z dôležitých výsledkov konferencie sa stalo memorandum Rómov. Tento závažný dokument, adresovaný predovšetkým vláde Slovenskej republiky, schválený a prijatý všetkými účastníkmi konferencie, podáva v úvodnej časti charakteristiku rómskeho obyvateľstva a jeho postavenia v spoločnosti i dôvody, ktoré viedli k vydaniu memoranda.

V ostatnej časti sú sformulované základné požiadavky Rómov, rozčlenené do spoločensko-politickej a ekonomickej sféry, do okruhu kultúry a vzdelávania, a napokon do oblasti legislatívy.

Andrea Galvánková

VITEBSKY, PIERS: SVĚT ŠAMANŮ

Práh, Praha 1996. 184 s.

V posledných rokoch vychádzajú stále častejšie publikácie oboznamujúce čitateľov s významnými kultúrnymi a náboženskými fenoménmi. K takým možno zaradiť i monografiu *Svět šamanů* (*The Shaman*, 1995) uznávaného antropológa Piersa Vitebskyho, autora viacerých publikácií o šamanizme (napr. *Some Medieval European Views of Mongolian Shamanism, From Cosmology to Environmentalism: Shamanism as Local Knowledge in a Global Setting, The New Shamans: Psyche and Environment in an Age of Questing*). Piers Vitebsky, pôsobiaci ako vedúci oddelenia sociálnych vied v Scott Polar Research Institute v Cambridge, v monografii *Svět šamanů* zhodnotil výsledky dvadsaťročného výskumu a vlastných skúseností získaných v tradičných šamanských kultúrach.

Monografia je rozdelená na päť širších tematických okruhov, z ktorých každý obsahuje niekoľko samostatných častí venovaných konkrétnym otázkam a problémom šamanizmu. V prvom tematickom okruhu, nazvanom *Šamanův pohled na svět*, autor objasňuje, kto je to šaman, popisuje ponímanie sily, sfér vesmíru, úrovni reality, duše a duchov u rôznych šamanských spoločností. Autor tu rozoberá i šamanizmus vo vzťahu k náboženstvu. Podľa neho šamanizmus „nie je jednotné náboženstvo, ale forma náboženskej skúsenosti a praxe, ktorá sa ťahne naprieč rôznymi kultúrami“ (s. 11). Šaman v sebe spája, vďaka tejto mimoriadnej osobnej skúsenosti, rôzne odbornosti, ktoré sú v našom západnom svete oddelené, ako napr. náboženstvo a psychológia, teológia a medicína ap.

V druhom tematickom okruhu, nazvanom *Oblastní tradice*, autor postihuje nielen minulosť, ale i živú prítomnosť šamanizmu, a tak zoširoka popisuje všetky oblasti sveta – od sibírskeho a mongolských plání, cez Južnú a Východnú Áziu až po džungle Strednej a Južnej Ameriky – kde je tento zaujímavý kultúrny a náboženský fenomén dosiaľ živý. Takáto rozšírenosť, ako i vzájomná podobnosť šamanizmu v takých od seba odlahých oblastiach je podľa autora „najsilnejším dôkazom pre trvalú platnosť šamanských myšlienok a ideí, ktoré prežívajú v najrozličnejších kútoch sveta, bez ohľadu na zloženie spoločnosti a historickú epochu“ (s. 46).

Kto sa môže stať šamanom, zasvätenie a učenie, pomocníci a učelia šamanov sú spolu s popisom profesných trikov a šamanských rituálov obsahom nasledujúceho tematického okruhu s názvom *Jak se stát šamanem*. Názory charakterizujúce osobnosť šamana sú veľmi protichodné – od dojmu, že každý šaman je neurotik či psychopat cez vnímanie šamana ako šarlatána až po presvedčenie o tom, že každý šaman je vyvolenec duchov. Veľmi často však i samotní vyvolenci duchov odmietajú prevziať svoj údel, pretože šamanský dar, alebo presnejšie „moc nad duchmi má totiž aj svoje tienisté stránky. Výnimochne schopnosti nie sú preto zámerne vyhladávané, skôr sa objavujú proti šamanovej vôli. Prepožičaná moc prináša šamanovi po celý život duševné muky“ (s. 57). S uvedenou skutočnosťou úzko súvisí i fenomén tranzu, dosiaľ čiastočne zahalený tajomstvom, ktorým sa označuje stav mysli šamana v priebehu zasväcovania alebo pri vykonávaní jeho odborných zásahov. V odborných diskusiách a vedeckých pojednaniach o tranze sa často používa i termín „zmenený stav vedomia“ alebo tiež „šamanský stav vedomia“. Niektoré druhy tranzu sú typické nielen pre šamanizmus, ale i pre posadnutosť. Tranz šamana je však, na rozdiel od človeka zachváteného posadnutosťou, úplne ovládaný a je tomu tak pravdepodobne preto, že vyvolanie „šamanského stavu vedomia“ sa presne drží prepracovaných tradičných pravidiel a rituálnych obradov.

Uzdravovaniu chorých, zachraňovaniu strategických duší, ako i vešteniu a ochrane obce je venovaný štvrtý tematický okruh s názvom *Šamani a zákazníci*. Autor tu objasňuje rolu a funkciu šamana v spoločnosti. Šaman je predurčený k tomu, aby ľuďom ulahčil ich trápenia, choroby a pod. Ak náhodou prežíva nešťastie celé spoločenstvo, trpí zároveň i samotný šaman. V šamanskom chápaní sveta majú nešťastia a choroby len obmedzený počet príčin. I samotný pojem zdravia v ponímaní šamana nezahŕňa v sebe iba „výhradne fyzické zdravie z pohľadu medicíny, ani sa neobmedzuje na duševné zdravie z hľadiska psychiatrie. Znamená i správnu výživu, dobrých priateľov, úspechy v podnikaní i v boji. Chápanie súvislosti všetkých týchto vecí vychádza z myšlienky rovnováhy a večnej premeny nášho okolia, z myšlienky dávania a brania, lásky a nenávisťi. Toto všetko ovplyvňujú duchovia“ (s. 100).

V poslednom tematickom okruhu, nazvanom *Jak rozumět šamanům*, objasňuje autor činnosti

šamanov, ktoré sa na prvý pohľad zdajú byť nezlučiteľné so všeobecne prijatými názormi modernej priemyselnej spoločnosti. Šamanské myslenie je predsa len v rozpore s racionálnymi a mechanickými modelmi príčin a následkov, ktoré prevažujú najmä v hlavných oblastiach vedy. Podľa autora práve šamanizmus vytvára „v sociálnej i politickej oblasti najväčšiu konkurenciu moderným názorom. Ponúka totiž svetový názor, podľa ktorého musia ľudské bytosti užívať svoje prostredie nie so snahou ho ovládnuť, ale prostredníctvom vratkých a ťažko vydobytých kompromisov a za cenu stálej pozornosti a úcty“ (s. 128). Vo svete, kde v životoch väčšiny ľudí dochádza k odcudzeniu, i rôzne neošamanské hnutia prežívajú v nepriaznivých podmienkach. Tieto novotvoriace sa šamanistické spoločnosti ponúkajú jednu z možností, ako a na čom zakladať priateľské vzťahy medzi ľuďmi a až čas ukáže, či sú šamanské myšlienky naozaj schopné slúžiť potrebám moderného človeka.

Publikácia je spestrená viac ako 250 ilustráciami a ukončená bohatou *Dokumentární přílohou* obsahujúcou prehľad etníc, o ktorých sa autor najčastejšie zmieňuje v súvislosti s praktizovaním šamanských činností, taktiež prehľad súčasných neošamanských hnutí, ako i rozsiahlu bibliografiu a register. Piers Vitebsky vo svojej knihe poukazuje na fakt, že duchovný svet šamanov, ako i ich zručnosti, tak ako po storočia praktizovali, sú dodnes aktuálne a ponúkajú kľúč k mnohým otázkam a problémom, s ktorými zápasí i moderný svet na konci dvadsiateho storočia, či už ide o duševné zdravie, vzťah k prírode a životnému prostrediu alebo o najrozmanitejšie civilizačné choroby. Okrem toho, že práca umožňuje pochopiť šamanizmus ako celok, ako i spoznať jeho formy v rôznych krajinách našej planéty, obsahuje i množstvo cenných údajov prospešných najmä pri komparácii. Pre všetkých, ktorí sa chcú zorientovať v oblasti šamanizmu, je publikácia Piersa Vitebskyho nielen zaujímavým, ale i odborným vstupom do „sveta šamanov“.

Dušan Belko

REMEŠOVÁ, V.:

IKONOGRAFIE A ATRIBUTY SVATÝCH

Zvon, české katolícké nakladateľstvá, Praha, 1991. S. 85, ilustr.

V kresťanskej ikonografickej tradícii sa vytvorili rozmanité a početné symboly, atribúty svätcov. Spôsob zobrazovania týchto signalizačných predmetov a javov, korešpondujúcich s myšlienkovým svetom človeka, rezonujúcich v jeho vnútri, sa menil v závislosti od kultúrno-umeleckých etáp v dejinnom procese spoločnosti, kladúcich vždy dôraz na iné podrobnosti stvárnenia, výtvarnej interpretácie námetu. Význam niektorých bol dlho utajený, neprehľadne zašifrovaný, ďalšie sa stali celkom zrozumiteľnými a rýchlo zovšeobecneli. Mnohé sú aktuálne i dnes, iné už bezvýznamné, zabudnuté.

Ikonografia prispieva k poznávaniu procesov v tradičnej kultúre, k poznávaniu obrazného myslenia, hodnotových orientácií a vôbec mentality ľudového tvorcu ikonografických artefaktov, a teda i celého prostredia, v ktorom tento žije, pre ktoré tvorí.

Problematika ikonografie stála u nás v predchádzajúcom období v úzadí. Nedostatočná pozornosť sa citeľne prejavovala v minimálnom množstve dostupných publikácií. Hoci v 80. rokoch nastalo určité uvoľnenie a zlepšenie, v porovnaní so súčasným stavom, i v porovnaní so západnými krajinami existovalo stále nepomerne menej tejto, vtedy nepreferovanej a vlastne indexovej literatúry, reprezentovanej u nás predovšetkým zahraničnými, neskôr a v menšej miere i pôvodnými českými dielami.

Práca Věry Remešovej vznikla tak z úsilia a potreby aspoň čiastočne zaplniť veľkú medzeru vo vydávaní populárnych príručiek, ktoré by umožnili širšej verejnosti rozpoznať svätcov podľa ich atribútov, prípadne by poslúžili (aj ako inšpirácia) i súčasným výtvarníkom v ich špecificky novodobom ponímaní a zobrazovaní. Nejde teda o štúdiu, ktorá by problematiku podala vyčerpávajúco, keďže takáto by si, prirodzene, vy-

žadovala široký rozsah mnohovýchvátového diela. Z priestorových dôvodov autorka tiež neuviedla všetky, často mnohoraké možnosti stvárnenia výtvarných charakteristík toho-ktorého svätca, ale obmedzila sa len na najviac vyskytované znaky. To však neuberá na význame, ani na hodnote práce, naopak, svojou komunikatívnosťou, vecnosťou, prístupnosťou „nezasväteným“ stáva sa užitočnejšou, všestrannejšou. Práca je teda prehľadnou príručkou, praktickým sprievodcom. Prostredníctvom základných životopisných údajov stručne a výstižne charakterizuje osobnosti aspoň niektorých, v Čechách častejšie sa vyskytujúcich svätcov. Mnohí z nich majú pôvod domáci alebo iným spôsobom priamo súvisia s českou krajinou, napr. sv. Václav, ktorého tradícia je jednou z najstarších v Čechách i v českom národnom povedomí; sv. Vít – nebeský patrón Čiech, hoci cudzieho – sicílskeho pôvodu; sv. Prokop – prvý český svätec; Cyril a Metod – moravskí a zemskí patróni, spolupatróni Európy; Mária, ktorej domáce, gotické spodobenie, známe ako „česká“, či „krásna“ madona, sa stalo svetoznámy.

V nadväznosti na charakteristiky a kľúčové momenty ich života autorka podáva a čiastočne analyzuje najpríznačnejšie ikonografické črty – atribúty, a to všeobecné, zaužívané pre určitú skupinu svätcov (napr. palmová ratolesť pre martýrov), i individuálne, zväčša k všeobecným pripojené, ktoré vyplývajú často z legend, apokryfov.

Praktickú stránku práce umocňuje zoznam atribútov, do ktorého sú jednotliví svätci zatriedení a zobrazenia niektorých z nich. Napokon je doplnená stručnou pramennou bibliografiou.

Andrea Galvánková